

Interpretacija i metodički pristup različitim krajevima i ključnim likovima u Budakovu *Ognjištu* sa stajališta uporabe biblizama

Dean Slavić¹

Hipoteza članka govori o bitnoj ulozi biblizama u odredbi temeljnih stavova središnje inteligencije djela, karakterizacije likova i žanrovskih odrednica romana. Stoga će se prikazati posljedice različitih krajeva djela usporedbom rukopisne i konačne inačice, a istražiti će se i biblizmi u aspektu triju ključnih likova i fabule. Mogućnosti primjene Renéa Girardova ustroja žrtvenoga jarca /*scapegoat mechanism*/ u tumačenju romana također će biti istražene. Zamjena biblizama pučkim simbolima biva zajednička crta dvaju pozitivnih likova. Interpretacija će naglasiti i filosemitske motive u tekstu. Bit će prikazani i tumačeni stavovi rane kritike glede mogućih katoličkih ili nekatoličkih odrednica djela (Ivo Lendić, Stanko Petrov) te s time povezane odrednice novijih prosudbi etičke karakterizacije ključnih likova, poglavito udovice Anere (Vinko Nikolić, Dubravko Jelčić, Krešimir Nemeć). Glede metodičkoga obzora, predložiti će se postupci povezani s čitanjem sa zadatkom, učeničkom raspravom, sudištem likovima, terenskom nastavom i esejima o interpretiranim elementima.

Ključne riječi: Ognjište, biblizmi i protubiblizmi, likovi, metodički pristup.

Uvod

Prvi dio članka govori o bitnosti načina uporabe biblizama za značajnije književnih klasika zapadne književnosti, poglavito u obzoru odredbe

¹ Prof. dr. sc. Dean Slavić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-adresa: dean.slavic@gmail.com

stavova središnje inteligencije i karakterizacije likova. Drugi dio tumači posljedice dviju inačica krajeva romana iz naslova na temeljne odrednice djela. Treći dio eksplicira uporabu biblizama u karakterizaciji triju središnjih osoba: Anere, Blažića i Lukana. U tom su smislu protumačene i neke dosadašnje dvojbe što ih je izrekla kritika o romanu. Četvrti dio govori o metodičkim mogućnostima koje djelo pruža.

1. Biblizmi i klasici zapadne književnosti

Ključna književna djela nastala na Zapadu od godine 313. i Milanskoga edikta do kraja XX. stoljeća imaju uz ostala zajednička obilježja i činjenicu bitne, a nerijetko i presudne uloge biblizama u odredbi njihovih značenja. Nosivi elementi teksta, kakvi su stavovi središnje inteligencije i karakterizacije likova, redovito postaju znatno razvidnijima ako ih promotrimo u obzoru načina uporabe biblijskih simbola. Od Augustinovih *Ispovijesti* i Danteove *Božanske komedije*, preko Shakespeareovih najboljih drama i Goetheova *Fausta*, sve do ruskih klasika, T. S. Eliota i Thomasa Manna, stav prema biblijskoj problematici otvara upite koje dovode u značenjska središta pojedinih djela i cijelih opusa. Dapače, umjetnici i tekstovi koji postavljaju upite koji su za teologiju izrazito izazovni, također dokazuju da ih možemo razumjeti samo ako shvaćamo Bibliju. Walther von der Volgeweide i prozaisti s vrlo kritičkim i rugalačkim stavom kakav je Rabelais, ili u XX. stoljeću Saramago i Orwell, samo su neki od dokaza. Ovi književnici rado rabe protubiblizme: simbole iz Biblije ili nekoga drugoga izvora koji se u novom surječu ili u samom izvorniku protive ukupnoj biblijskoj poruci ljubavi prema čovjeku i prema Bogu.

Svjetonici u zapadnoj umjetnosti riječi poput Shakespeareova *Kralja Leara*, Dostojevskih *Braće Karamazova* ili Tolstojeva *Rata i mira* zapravo dobrim dijelom i počivaju na teodicejskim ili drugim izrazito teološkim upitima – koji su mučili još starozavjetne pisce u rasponu od tvorca Abrahamova ciklusa do dramatičnoga Joba. Tolstoja je upravo nemoguće tumačiti bez pomna uvida u stavove prema biblizmima. S druge strane, Joyce sa svojim rječitim negacijama te grčkom kulturom i Yeats s osloncem na keltsku mitologiju očito žele naći izvankršćanske izvore – ali im se biblizmi i protubiblizmi nerijetko vraćaju kroz prozor, pri čemu su otac Conmee iz *Uliksa* ili Yeatsova pjesma *Indijanac o Bogu* samo neki od primjera.

Budakov književni opus u cjelini, i posebno središnje djelo roman *Ognjište*, bivaju potvrdom prije navedenoga pravila, što članak nastoji dokazati. Sukobi ili sukladnosti na relacijama Bog – čovjek, zatim i crkvene regule – pučki običaji pokazuju se širokim prozorima kroz koje je moguće

promatrati tekstove i njihov razvoj. Glede Budakova opusa, količina i složenost biblijskoga materijala bila bi dostatna za opširniju disertaciju, a biblizmi u samom *Ognjištu* također uvelike prelaze mogućnosti jednoga članka.² Stoga se ovdje možemo ograničiti tek na optiku kraja romana i stavove središnje inteligencije te vizure triju ključnih likova.

2. Kraj romana *Ognjište* i stav središnje inteligencije

Neobična obavijest o tome da je Budak napisao više od osamsto stranica *Ognjišta* u cigla 43 dana mogla bi kao posljedicu imati zaključak po kojem je autor pisao bez naknadnih većih promjena ili intervencija u prvotni tekst. Držim da je riječ o zanimljivim i živopisnim, ali ipak u najmanju ruku vrlo dvojbenim informacijama. Budak je o vremenu stvaranja *Ognjišta* i samom načinu njegove kreacije ostavio barem tri nezaobilazna svjedočanstva. Ovdje ih navodim stoga što su naknadne promjene rukopisnoga teksta iz lipnja 1937. bitne za razumjeti značenje biblizama u romanu.

Prvi izvor bivaju očuvane preslike sâmoga rukopisa, koje na prvoj stranici imaju nadnevak 8. svibnja 1937., a na posljednjoj 19. lipnja 1937. (Nikolić, 1990, 107, 111).³ Drugi je izvor pismo bivšemu konzulu u Ljubljani Anti Ivaniću poslano 3. veljače 1943. iz Berlina, a povod su bile nesuglasice između talijanskoga prevoditelja *Ognjišta* Urbanija i nakladnika Mondadorija: „Ja sam „Ognjište“ napisao u rekordnom vremenu od 43 dana, ali sam ga i rekordno u sebi nosio dok je dozorilo – preko 10 godina.“ (Jonjić i Matković, 2012, 647). Treći je bitan izvor predgovor romanu *Rascvjetana trešnja* – za drugi dio toga romana Budak kaže da ga je Matica objavila 1932. O vremenu do godine 1938. piše ovako: „Prolazile su godine, a da se nijesam mogao latiti toga posla, a kad sam imao vremena i raspoloženja, pritisla me misao *Ognjišta*, pa sam se sav dao na to djelo, dok ga nijesam u sebi razradio i stavio na papir.“ (Budak, 1939, 5).

Moguće je različito tumačiti autorove riječi iz navedena pisma, po kojima je *Ognjište* dugo nosio u sebi dok nije dozorilo, a nisu bez dvojbi ni tvrdnje iz predgovora *Rascvjetanoj trešnji* koje kažu da se sav dao na to djelo dok ga nije u sebi razradio. Budakov iskaz mogao bi navesti na zaključak po kojem je do svibnja 1937. sav posao oko *Ognjišta* bio samo u mislima autora, a onda je u Salernu u Italiji napisana prva i ujedno konačna inačica. Volio bih da književna i povijesna znanost uzmognu sa sigurnošću potvrditi

2 Neke od tema iz ovoga obzora koje bi zahtijevale posebne rasprave i članke bile bi prikaz motiva Božje volje, uloga svećenika iz romana, katolički obredi, odnosi pučkoga i katoličkoga morala, odnos biblizama u *Ognjištu* i biblizama iz drugih djela i odnos prema židovskim simbolima.

3 Izvorno piše „Salerno, 8. svibnja, 1937.“ i „19./6, 1937. Salerno Albergo Monte Stella“.

ili zaniijekati navedeni stav. U ovom času imamo nedvojbene dokaze po kojima navedena rukopisna inačica iz Salerna nije u svim pojedinostima ujedno i tekst koji danas poznajemo kao roman *Ognjište*. Neke razlike zadiru duboko u krucijalne odrednice djela i očito su određene biblijskim simbolima. Naravno da rečeno ne znači kako su sigurno postojale i prijašnje pisane inačice te kako imamo nedvojben dokaz da je Budak imao nešto na papiru iz onih godina koje su prethodile godini 1937.

Usporedit ću dva završetka romana iz dviju inačica teksta koje su mi u ovom času dostupne. Prva je faksimil posljednje stranice rukopisa iz Salerna koju je objavio Nikolić i koju ću ovdje nazvat „S“ prema gradu nastanka; druga je inačica iz konačnoga izdanja Matice hrvatske iz godine 1938. koju ću imenovati „MH“, i koja je poslužila za izvor reprinta iz 1990.

Pogledajmo posljednju rečenicu iz rukopisne inačice Budakova rukopisa S, pod kojom je nadnevak 19. lipnja 1937.

„Mjesečeve su zrake obasjavale crkvu svetoga Roka, pa se je toranj divno isticao pokazujući svojim velikim Križom gore, prema Bogu.“ (Nikolić, 1990, 111).

Posljednja rečenica iz tiskanoga izdanja MH godine 1938., i onda iz godine 1990., glasi ovako:

„Mjesečeve su zrake obasjavale crkvu svetoga Roka, pa se je toranj divno isticao kao neumorni stražar i zaštitnik naših mirnih, patničkih, nerazorenih i nerazorivih ognjišta.“ (2, 389).⁴

Točno je da roman kao žanr obično nema onu snagu završetka koju redovito postiže novela, nego jednostavno teži ublažavanju (usp. Nemeč, 1976, 307). Kakvoćom i opsegom veliki romani često završavaju u širokim deltama, kao rijeke, a dobri su primjeri Tolkienov *Gospodar prstenova* i Tolstojev *Rat i mir*. No, posljednja rečenica u svakom tekstu doista ima težinu, ili rezonantnost kako je to rekao utjecajni teoretičar (Lodge, 1992, 224). Držim da nije uputno previdjeti činjenicu po kojoj kraj nerijetko pokazuje na početak i na sredinu jer ih povratno određuje i tumači im značenje. Želim reći da se nije lako boriti protiv tiranije završetka.

U S rukopisu posljednja rečenica uopće ne spominje ognjišta, nego je sva težina stavljena na metafiziku koju na zemlji predstavlja crkva s Križem, a on pokazuje prema konačnoj svrsi svega, što je izravno imenovani Bog. U ovom obzoru, događaj što se je prije zbio, a to je bilo umorstvo koje čini Lukan nad Blažićem, ima naglašeno značenje što ga tekst i bez toga učestalo ističe. Riječ je o goljoj samoobrani, posve dopustivu činu što ga i Biblija i

4 Sve navode iz romana donosim prema izdanju iz popisa navedenoga pod „Izvori“ na kraju teksta. Ako je pred brojem stranice brojka 2, znači da je riječ o drugoj knjizi. Za protočnost je teksta bolje da nije uvijek navedeno ime autora.

katolički moral, pa onda i Bog – koliko čovjek to može razumjeti – odobra-
vaju. Lukan će se u drugoj i trećoj rečenici otraga i obratiti Sveznajućemu
tražeći od njega da mu oprost i da blagoslovi njegovo ognjište, a onda će
se i prekrižiti. Zatim odlazi prema Velebitu. Rečeno znači da posljednju
rečenicu romana izgovara glas posve blizu središnjoj inteligenciji, koja kao
da prenosi misli prema Bogu u cijelosti. Na početku romana Blažićeva kći
i Lukanova buduća nevjesta Baruša kaže da u Jojinoj kući – u kojoj žive
Lukan i brat mu Zekan – gore dvije vatre, a na samom kraju imamo Boga.
Tako je put od važnosti ognjišta i onoga što ognjište predstavlja sve do
nebeske metafizičke odrednice jasan. Budući da je Bog na kraju romana, on
je zapravo presudno važan. Pučka poslovice koja kaže da je sve na pravom
mjestu ako je Bog na prvom mjestu ovdje biva ostvarenom, jer je posljednje
mjesto u romanu ono najvažnije, pa je zapravo po važnosti prvo. Bitno je
kako je sve počelo, no ipak je bitnije kako je završilo, a ovdje to znači s
Bogom, koji naravno ne isključuje čovjeka i njegovo ognjište, znači prije
svega obitelj, ali onda i šire zajednice, poput one nacionalne i domovinske.

Konačno tiskana inačica MH nosi drugačije misli u svojoj završnoj
rečenici. Slika zvonika crkve svetoga Roka opet je pred nama, no sâm je
rječnik drugačiji jer Boga uopće nema. On može biti predstavljen u zvoniku
koji je stražar, pa tekst time podrazumijeva i Božju blizinu, no ona nije
izravno pružena kako to jest u S inačici. Dapače, posljednja riječ romana
jesu ognjišta, kojih u prvoj inačici ovoga odlomka nema. Ognjišta ovdje,
kako sam već rekao, mogu predstavljati obitelji, ali i cijelu narodnu tradiciju
i time u prenesenom smislu naciju. Iako izravne odrednice nisu vidljive,
korisno je imati na umu opis početka novoga Lukanova ognjišta, koje je
nastalo tako što se je podijelio s bratom Zekanom. Tajanstvena iskra na
stoljetnom ognjištu „to je njihov Dom, to je njihova Domovina“ (24). Treća
i druga rečenica otraga i ovdje donose Lukanove molbe Sveznajućemu,
i opet imamo odlazak u Velebit. No, posljednja rečenica ne pruža onako
jasan odgovor metafizike kako je to činila u S inačici. Usporedimo li kraj
ove inačice s početkom romana, vidimo da je ognjište nazočno u oba važna
dijela teksta. U Jojinoj kući gore dvije vatre, znači ognjišta, a ta su ognjišta
živa i na kraju. Riječ je prije svega o Lukanovu ognjištu, koji se je bio odvo-
jio od svojega brata, kojemu je obitelj što je tako zasnovana bila u teškoj
pogibli zbog niza smrti, ali je ipak na kraju očuvana. Na putu od događaja
s osnovanim ognjištem, pa do situacije kada je ono očuvano, sada nemamo
pravocrtnost, nego krug ili možda spiralu. Bitno je ovdje ognjište, bitna je
obitelj, nadalje i narod. Bog nije uopće isključen, njemu se je Lukan netom
prije pomolio, ima ga na određeni način i u tornju. No, nije izravno nazočan
u posljednjoj rečenici, kako nije nazočan ni Križ, pisan velikim slovom u

S inačici. Prema inačici iz konačnoga teksta MH moglo bi se shvatiti da Bog i metafizika ovdje bivaju sredstvima u očuvanju obitelji, znači naroda, koji bi bio konačna svrha svega. Pretpostavka nije izravno izrečena, ali je dopustiva – što nije slučaj s tekstem iz inačice S.

Kraj naravno tumači svaki drugi dio, pa sada moramo podsjetiti i na posebno važno mjesto koje ćemo poslije nešto više obrazlagati. Naime Lukan će pred sâm odlučan udarac kazati Blažu u inačici MH da je Svemogući „pripustije i ostavije da ne valja ognjište, koje se ne blagoslovi ljuckom krvi“ (2, 389). Blagoslov ljudskom krvi odvodi od blagoslova Kristovom krvi, a riječ je ustvari o povratku na poganske obrede te o protubibliizmu. Smisao Blažićeva umorstva biva posve drugačijim ako ju gledamo iz ovoga kuta: sada je to obred, pa je i cijeli kraj, a time i roman zapravo put prema nekom novom, ali ne i kršćanskom obredu.

Rečenica je drugačija u S rukopisnoj inačici: „valja da je Bog pripustije i ostavije da ne valja ognjište koje nije krvi poškrpoljeno.“ (Nikolić, 1990, 111).

U ovoj inačici nema riječi „ljuckom“ kraj krvi. Točno je da se ona može u surječju ukupnoga izgovorenoga teksta pretpostaviti, no ipak ostaje mogućnost da je ova krv i božanska Kristova krv. Tada bi obred imao posve drugačije značenje, no držim da je ovakvo tumačenje rečenice ipak malo vjerojatno. Krv koja se namjerava prolići prije svega je krv zločinca Blažića.

Rečeno najjednostavnije, moguće je postaviti upit o tome poručuje li nam središnja inteligencija krajem svojega teksta da stoji pisano Bog i Hrvati, ili poručuje da valja ipak misliti Hrvati i Bog. U poslovici je važnije tko će imati prvo mjesto, a u romanu tko ima pravo posljednje riječi, no smisao biva jasnim. Po inačici MH čini mi se da je ako ništa drugo, a ono naglasak na naciji. Time nikako ne želim reći da je Bog isključen u konačnoj verziji, jer ga Lukan moli za blagoslov pred sam kraj. Dapače, i sama rečenica o „ljuckoj krvi“ koja blagoslivlja ognjište sadrži iskaz o Bogu koji je to prema Lukanovu stavu dopustio.

Dodat ću još dvije pojedinosti koje govore u prilog tomu da Budakov veliki roman ima i svoj slijed razvoja. Naime, prva inačica naslova romana bila je *Anerina kolibica* (Petrov, 1998, 84). Inačica S nosi naslov *Ognjište Ka' crna zemlja* (Nikolić, 1990, 107), ispod kojega imamo žanrovsku odrednicu roman i onda mjesto i nadnevak, Salerno, 8. svibnja 1937., kao početak pisanja. Je li autor imao negdje zapisan naslov *Anerina kolibica* ili je i to bilo samo u njegovim mislima? Ne podrazumijeva li ovakav naslov Aneru kao središnju osobu djela? Ako bi to bilo tako, onda bi *Ognjište* bilo tragedija o njezinoj smrti, a možda i o osveti njezina nevjenčana supruga Lukana. Ali, konačni je naslov *Ognjište*, a to je prije svega Lukanovo ognjište, obitelj

junaka koji djeluje i nakon smrti druge i nevjenčane supruge Anere – i odvodi roman u posve drugi žanrovski kontekst.

3. 3. Ključni likovi u biblijskoj optici

Promotrimo li Lukana i Aneru usporedno u biblijskoj optici, dobivamo slijed koji pokazuje put od pune odanosti biblijskoj tradiciji do upita i otklona koji vode i prema protubiblizmima. Svaki lik ima svoj razvoj, ali je Lukana i Aneru potrebno motriti i glede odnosa prema crkvenim regulama, koje oni u početku poštuju, da bi zatim slijedilo udaljavanje od tih pravila. Međutim, kad sagledamo konačni smisao njihovih života u cijelosti, onda određenost moralom i odanost biblijskoj tradiciji u smislu ljubavi prema Bogu i prema čovjeku bivaju presudnima. Suprotno tomu, Blažić pokazuje drugačiji slijed: osoba koja je izvrsno predstavljeni nemoralni antagonist, i koja stalno u tekstu nosi oznaku vraga, promotrena u smislu ostvarenja ustroja žrtvenoga jarca, otvara upite o stavu pripovjedača prema sebi – moglo bi se učiniti da lik postaje nalik Kristu i da je pripovjedač nepouzdan. Samo što rečeno ne isključuje antagonistovu lukavu rugalačku protusliku koja je također opaka, pa time Blažićev ukupni život i moral pokazuje protubiblijska značenja.

3.1. Lukan

3.1.1. Lukanovi biblizmi

Rana kritika ističe Lukanovu odanost Bogu, u čemu ovaj protagonist ujedno biva tipičnim predstavnikom svoje zajednice. „Lukan je inkarnirano ličko poštenje, ličko obraz, ličko ljudstvo, lička vjera u Boga, i ličko predanje u »Božiju volju«“ (Žanko, 1938, 574).

„Vjera u Providnost centralna je osovina kršćanskog shvaćanja svijeta. Ova vjera penje se do heroizma kod junaka »Ognjišta« nepatvorenih Ličana. Lukan, a »jest Lukan narav, kakve nema« (I,15) govori ispred svijetu, osim Blažića: »Ajme meni! Ne znaš ti, moj brate, kako j' meni tu unutra, a kako bi moglo biti... Al nu! Priko Božije se ne more. Što nam je Un, slava mu i 'vala ostavije – valja da j' i dobro, pa neka bude.« (IV, 102)“ (Trobenar, 1939, 203).

U prvom dijelu romana niz mjesta govori o tome da Lukan biva blizu Bogu, kojega osjeća i o kojem razmišlja. Junak je njega sretao na svakom koraku, a pogotovo na svojim njivama: u svakoj travici, u svakoj vlati žita, u svakom cvijetku, u svakom grumenčiću plodne zemlje. Kad moli Očenaš, kao da razgovara s pokojnim ocem (33). Zvijezde na nebu također drži Božja ruka (32).

Srećemo i primjere u kojem Lukan biva sličnim Kristu na neizravan način. Razgovarajući s majkom na početku romana on je „nekakvom šibom

šarao po prašini“ (46), čime je sličan Kristu (Iv 8,6-8). Kada mu umire unuk Lukica, a on mu je bio dok je živio sva nada u nastavak obitelji, Lukan kao djed nosi na sprovodu mali sanduk. Međutim je pokojno dijete bilo i Blažićev unuk, bio je sin njegove kćeri Baruše, pa bi bio red da i on nosi lijes te se približava junaku romana. Lukan mu govori „Odstupi! Ne tentaj me!“ (2, 224). Protagonist će pri tome osjećati Blažića kao nečastivoga, a ovaj će mu i pristupiti tri puta, kako je to bilo s Kristom pri kušnji u pustinji (Mt 4,1-11).

Lukan se posebno približava Kristu u času kada poražava sotonskoga Blažića i zadobiva novu nevjestu, naime upravo njegovu suprugu Mandu, a spašava i svoje ognjište. Na taj način *Ognjište* postaje romansa o pobjedniku Lukanu i tako ovaj protagonist biva opet sličnim Kristu na kraju Otkrivenja, kada Sin Božji poražava Sotonu, staru zmiju, a kao nagrada dolazi Jeruzalem, koji je kao nevjesta što silazi s neba (Otk 21,2). U ovome su obzoru i duše svih spašenih koje igraju ulogu mlade. Lukan na taj način također ulazi u red junaka kakvi su Mojsije iz Izlaska, onda Odisej i Eneja iz grčke odnosno rimske književnosti, a u XX. stoljeću to biva Aragorn iz Tolkienova *Gospodara prstenova*. Junak poražava zlo i zadobiva domovinu i dragu, time obitelj. No, *Ognjište* je moćan stroj koji proizvodi značenja, pa kraj romana otvara prostore i posve drugačijoj žanrovskoj vizuri.

3.1.2. Lukanov protubibliizam?

Sa stajališta striktno katoličkih propisa, i Lukanu bi bilo moguće prigovoriti ono što je kritika zamjerala Aneri. Naime, oni se ne mogu crkveno vjenčati jer nije potvrđena smrt prvoga Anerina supruga Mićana. Par se stoga napovijeda u crkvi, i nakon toga žive nevjenčano te u takvoj zajednici dobivaju tri kćeri. Gledajući s točke pravila koja postavlja Katolička crkva, rečeno je grijeh.

Čitatelja može svakako začuditi Lukanova spremnost da oprostí Blažu ubojstvo koje je ovaj počinio nad Anerom. Takvo opraštanje ustvari biva protuzakonitim, ali ide i prema apsurdno, no ipak je u romanu prikazano uvjerljivo i ima u sebi kršćanskih tonova:

„Muči se u žalosti i tuzi i još misli – da oprostí. A kako i ne bi oprostíje, kad je lakše snositi tugu brez tuge, žalost brez grija, muke brez tuđi' rana prid očima i tuđe krvi na rukami... 'Oće, želi praštati, al nečastivi ne da. Žedan je njegove krvi. Al ne ćeš! Ponosa' ćemo se, pa – kome kosa, kome kosište.“ (2, 380).

Rukopisna inačica S ima pri samom kraju i iskaz po kojem je umorstvo nad Blažićem i osveta za umorstvo nad Anerom, što konačna inačica MH nema.

No, pravi izazov Lukanove odanosti kršćanstvu biva upravo završetak romana, koji smo dijelom tumačili već u prethodnom odlomku. Kako smo

vidjeli, Lukan je spreman Blažu sve oprostiti, no ovaj mu očito namjerava oduzeti život, a to čini tako što smišlja lukav plan po kojem je on, Blažić, u posjedu posebnih magijskih znanja. Ona bi pružila Lukanu zaštitu, pa bi mu blago prestalo umirati. Obred bi valjao izvesti u nedjelju točno u ponoć i to na turskoj gradini na Peršincu.⁵ Lukan dobro zna da mora birati između svojega života i života dokazanoga zločnica Blažića, koji je očito bio ubio njegovu nevjenčanu suprugu Aneru. Heroj se moli prije samoga umorstva da do toga uopće ne dođe: „Svemogući, oslobodi me zla... Ako ne š’, a Ti mi daj brzo oko i okretnu ruku“ (2, 380). Iskaz biva sličnim Kristovoj molbi kad u Getsemaniju moli da ga mimoide ova čaša (Mt 26,39). Lukan se moli i Blaženoj Djevici Mariji: „Oslobodi ti mene, Blažena moje Gospe, i daj, da mi ne bude ni tribala, al... ne more se svaki dan umirati... Ne more više ovako, pa ‘ko osta’, ‘ko propa.“ (2, 382). Dapače, i nakon umorstva, Lukanove su misli u cijelosti određene, recimo to tako, biblijskim intertekstom: – „Sveznajući, oprosti mi, kad znaš, da sam mora’. I blagoslovi moje ognjište – uzdahne Lukan iz dna duše“ (2, 389). Ovim je riječima, možda, zatražen oprost i za misli o blagoslovu ognjišta ljudskom krvi.

U biblijskom i kršćanskom smislu sporne su „samo“ te Lukanove riječi Blažiću pred sâm čas umorstva. Riječi su to koje postupku pružaju neočekivan, koban, oštar i nov smisao. Navest ću ih opet: „Neg znaš, Blažu: valja da j’ Svemogući pripustije, i ostavije, da ne valja ognjište koje se ne blagoslovi ljudskom krvi.“ (2, 389). Nema ni u Starom ni u Novom zavjetu blagoslova ljudskom krvi. Tomu bi najbliže možda bila žrtva Jiftahove kćeri iz Sudaca, ali je smisao tamo posve drugačiji. U kršćanstvu je jedina prolivena krv koja blagoslovljuje ona Kristova, a sve je drugo u tom smislu žrtvene krvi poganstvo. Upiti koji rastu iz Lukanovih riječi bivaju dalekosežnima u smislu značenja romana i u smislu žanrovskih odrednica. Naime, i ovim iskazom djelo postaje obredni i žrtveni tekst. Riječ je o ustanovljenju novoga rituala, a možda i nove vjere. U njezinom bi središtu bilo ognjište kao simbol obitelji, a vjerojatno i nacije – iako to u tekstu nigdje nije izravno iskazano. Svemogući je tu samo posrednik, kako je i žrtva nužno zli neprijatelj, a nije savršena osoba kako to zahtijeva kršćanstvo. Morat ću podsjetiti da je u kršćanstvu, pa i u judaizmu, žrtva dar kojim se Bogu

5 Poput drugih lokaliteta u romanu, riječ je o stvarnom mjestu i ostacima turskoga fortifikacijskoga i graničarskoga sustava. Mjesto se nalazi dvije do tri stotine metara od poljskoga puta koji povezuje crkvu i središte sela Sveti Rok sa zaselkom Babići, u kojem je živio stvarni uzor za Blažića. U susjednome zaselku Budak imamo i obnovljenu kuću u kojoj je nekada živio Martin Budak zvani Makan, stvarnosni model za Lukana. U blizini se također nalazi mjesto na kojem je nekada bila kuća u kojoj je rođen Mile Budak, Milkán Kikin iz romana, očito pripovjedač. Od kuće nisu ostale ni ruševine, riječ je o goloj ledini na kojoj se ne može više ništa srušiti.

prinosi ono što je za davatelja vrijedno. Blažić je, suprotno tomu, za Lukana neprijatelj kojega valja uništiti.

Koliko mi je poznato, navedene Lukanove riječi do sada nisu ispitivane. Našao sam tek jednu, kratku i korisnu misao Antuna Bonifačića Rožina o Blažićevoj smrti: „Njegovo uništenje, makar je razvučeno, izgleda kao obred.« (Bonifačić, 1939, 92).

Točno je da rečenica pruža poseban smisao djelu, i da ga zapravo obogaćuje do bolno moćnih razmjera. Značenje romana biva njome dodatno usloženo, iako djelo ostaje posve razvidnim u svojem bogatstvu. Sagledan s gledišta koje pruža ova rečenica, roman je borba za opstanak zajednice u kojoj nema milosti prema zločincima koji zajednicu misle uništiti. Njihova je smrt, dapače, ritualna potreba, obred koji je nužan za opstanak. Točno je i to da rečenica pruža potporu interpretaciji samoga Blažića kao žrtvenoga jarca, o čemu ću uskoro nešto više reći.

Siguran sam međutim da ne treba preuveličavati Lukanovu rečenicu u smislu optužbe protiv pravoga protagonista *Ognjišta*. Prije svega, i moćna, usudna i značenjem bremenita rečenica sadrži misao o predaji i Svemogućemu – on je po Lukanu *pripustije i ostavije* kako valja čuvati ognjište i ljudskom krvlju. Moglo bi se ovo shvatiti i kao jednostavna poruka: ne pomišljajte na to da ćete obitelj i domovinu očuvati samo kršćanskim opraštanjem i stalnim okretanjem drugoga obraza te time mlitavošću pred napadačima. Morate se latiti oružja i sve zajednice znaju da je tako. Samo što sve zajednice od ovoga ne čine obred.

3.1.3. Misli o ukupnom stavu lika

Lukanovo je djelo kao takvo ipak prije svega samoobrana, u cijelosti dopuštena svim kršćanskim ili čisto pravnim aspektima. Lukanov život sagledan u cjelini također je određen biblijskim smislom, a ne protubiblijskim simbolima i značenjima. Nije jasno je li ono što on tvrdi o blagoslovu ljudskom krvi ujedno i poruka središnje inteligencije. Također, ne možemo znati što o tome misli osoba kojoj se Lukan obraća kao Svemogućem. Moramo međutim znati da ih kazuje čovjek u smrtnoj pogibli. O protubiblijskom smislu mogućega obreda ne možemo zbog prostora ovdje više govoriti, no vjerujem da sâm čin, protagonistova interpretacija i ukupno surječje mogu biti plodnima za iduće rasprave. Uopće ne sumnjam da bi mnogi rado i ove simbole rabili za napade na roman.

3.2. Blažić

3.2.1. Blažićevi protubiblizmi

Dugačak je popis Blažićevih grijeha, znači djela usmjerenih protiv osnovnih biblijskih poruka ljubavi prema bližnjemu i prema Bogu. Svoju

strast prema vlastitoj nevjesti Aneri ova osoba najprije pokušava zadovoljiti nasilnim putem. Prema obavijestima koje roman pruža, Blažić je Aneru doista i ubio, tako govore njegovi kompanjoni koji se zovu Savica i Perica. Blažić pri prvom razgovoru s njima u gostionici vrlo neuvjerljivo niječe svoje nedjelo (2, 332–333), dok pri susretu na Peršincu ne komentira njihovu izjavu u tom smislu, znači da prešutno priznaje što je počinio (2, 386). Lukan mu je uostalom dokazao nedjelo pomoću građenoga rupčića koji je našao na mjestu zločina.

Nakon pokušaja silovanja, onda vjerojatnoga silovanja i ubojstva Anerina, drugi po težini zločin bio bi namjera ubojstva vlastita sina Jose, od čega odustaje prvi puta stoga što ga Joso upozorava da ne nastavi hodati jer će pasti u jamu (220). Uskoro mu i kazuje da mu je do njega stalo, pa ovaj zlokobno govori da će drugi puta posjeći tisu. Najgore možda tek dolazi kada Blažić pokazuje da ga je sram, ali stoga što se je vladao kao žena i nije ubio sina (229). Ukupnost događaja oko sječe tise, počevši od potrage za sjekirom do teških slutnji majke i supruge Mande, zatim i Josin govor ocu u drugoj knjizi, predstavljaju savršeno izvedene digresije. U cijelosti su uklopljene u tkivo romana i zapravo su važne u stupnjevitog antagonistovoj karakterizaciji. Pri idućem pokušaju, sin Joso spašava oca kad se je ovaj poskliznuo i visio nad ponorom držeći se rukom za bukvić (2, 54). Inače će Blažić na prenesen, da ne kažemo manifestan način pokazati što osjeća prema sinovima kada ubija mlade junce (282). Iako ovo ne pripada biblizmima, čini mi se da Blažić boluje od onoga što bih nazvao Kronovim kompleksom i što nije svedivo na Edipov kompleks: antagonist želi ubiti vlastitu djecu.

Kako je već rečeno, Blažić je namjeravao umoriti i Lukana, a to bi bilo umorstvo s predumišljajem, jer je nedjelo bio pomno planirao i organizirao je pomoćnike.

Blažić učestalo tuče svoju suprugu Mandu (129, 198), a to će trajati sve dok mu se ne suprotstave sinovi, znači da čini nasilje dok može. Antagonist vrijeđa i žene u cjelini rabeći pri tome biblizam, jer kaže da su sve one s vražje strane (48). Vjerujem da bi suvremena animalistička kritika (usp. Parker, 2015, 363) zamjerila Blažiću i činjenicu što je otrovao Lukanova psa, a ovamo ide i događaj u kojem je ustvari bezdušno uništio junce. U takvu surječju krađe stoke (28) biva samo manjom podrobnosti koja prikazuje sliku ove osobe.

Pripovjedač samostalno i u riječima svojih likova uporno i dosljedno rabi vražju oznaku prikazujući Blažića: „A on može, može svakoga vraga“ (118); „E, vrug joj kupije dušu“ (119), „E, moj pašu, nek se s unakim vrug slaže i ljubi. Vražije j’ uno srce od kamena“ (121). Tko bi želio podrobnije ispitati

ovu Blažićevu oznaku, našao bi materijala i na drugim stranicama, koje će ovdje, pružene u djelomičnom popisu, samo potkrijepiti učestalost uporabe stilskoga sredstva: 150, 155, 157, 181, 194, 198, 206, 211, 212, 215, 216, 234, 238, 288, 289, 310. Tolstoj se služi istim sredstvom kad karakterizira Anatola Kuragina koji se sprema zavesti Natašu Rostovu u *Ratu i miru*.

Kao da sve ovo nije dostatno, Blažić izriče u jednom dahu, u istoj rečenici, protukršćanske i protusemitske stavove, po kojima bi Lika morala biti zahvalna Bogu što joj nije dao svetaca ni Židova (2, 118). Drugi likovi ne govore tako, a Blažić napada i protestante, koje on zove lutoranima (145). Ako antagonist napada Židove, znači da središnja inteligencija djela ima pozitivan stav o njima. Tvrdnja može biti potkrijepljena i rečenicom iz teksta *Sam o sebi*, koji je ustvari autobiografija Mile Budaka:

„Neko je vrijeme bio namješten u statističkom uredu, a kada je tamo ponestalo posla, primio ga je za pisara odvjetnik g. dr. Julio Oswald, najidealniji i najčestitiji predstavnik stare garde bivših odvjetnika, gospode i Židova Hrvata.“ (2, 397).

Ako netko bude pisao o ukupnom stavu prema semitskom sustavu u Budakovu opusu i životu, morat će uvažiti te pomnije raščlaniti i navedenu rečenicu.

Blažić se ne moli, za razliku od drugih bitnih likova: tako je kad mu umire kći Baruša (2, 91), a tako je i u crkvi na misi pred odlučne događaje kad spava i u snu govori (2, 372). On se ruga Božjoj providnosti (2, 56) i sebe uspoređuje s Kristom u podrugljivom tonu (2, 170), o čemu ću još govoriti. Blažić se moli u prazno, pa pripovjedač to uspoređuje s mlinom:

„I on se vrti i čekalo lupa pod košom, pa u košu bilo il ne bilo ništa“ (185). „I njegova je molitva jutros bila taka: bez i jedne misli, bez i jednoga osjećaja. Voda je puštena, kolo se vrtjelo i – mlin je zvrndao“ (185).

Toga jutra ide sa sinom tobože u pasjake, a zapravo ga misli ubiti. Napomenut ću da na ovaj način „moli“ i Shakespeareov Claudius, s kojim se Blažić svakako može mjeriti po snazi prikaza.

U borbi protiv Blažića ne pomažu ni dobre, odmjerene i upravo muški čvrste, a opet poštivanjem prožete riječi sina Jose – koji mu zna razumno, iako teško, i zaprijetiti. Ne pomaže ni Anerino duboko kršćansko, skoro da smo u napasti reći i neumjesno milosrđe – kada mu vida rane jer ga je teško ozlijedila nožem dok ju je on pokušao silovati. Nije pomoglo ni kada ga je Lukan istukao, pa rekao da je iz njega istjerivao đavla, što je novi bibliizam. Pomaže samo jedno sredstvo: smrt. Tako je naravno u ustroju ovoga romana.

3.2.2. Žrtveni jarac: Blažićev bibliizam?

Girard tumači mitove i svete pripovijesti u kojima se javlja izravno ili neizravno počinjen kolektivni zločin nad osobom koju teoretičar imenuje

žrtvenim jarcem. Navodi četiri stereotipa, a ustvari dijelove strukture koji prate i tvore takve djelatnosti. Riječ je ustvari o otkriću novoga književnoga žanra, koji ima sljedeći ustroj: a) prikaz društvene ili kulturalne krize s gubitkom razlika, b) optužba određene osobe za zločin koji eliminira razlike, c) znak na žrtvi, d) samo nasilje nad okrivljenom žrtvom. Autor pri tome misli da je položajni međuodnos, jukstapozicija samo dvaju od navedenih četiriju elemenata dostatna da otkrije progon žrtvenoga jarca (Girard, 1986, 24). Vjerujem da će prvorazredno Girardovo čitanje Edipova mita pojasniti situaciju. Kuga razara Tebu, što je prvi stereotip, a bolest ne šteti nikoga, nema znači razlike među onima koji umiru. Edip je optužen kao krivac stoga što je oženio vlastitu majku, čime je sve žene stavio u istu ravninu i uklonio je razlike glede mogućnosti za brak. Žrtveni je jarac obilježen time što je šepav, stranac je i uz to je postao kraljem, što sve čini treći stereotip. Konačno proročište zahtijeva izgon, a i Edip se sâm kažnjava simboličnom kastracijom, naime si oduzima vid jer vjeruje ono što vjeruje i rulja (Girard, 1986, 24–25).⁶ Isti je ustroj vidljiv u Kristovoj smrti (usp. Girard, 2000, 164), samo što je ovdje po Girardovim riječima prvi puta u povijesti pripovjedač u nekom tekstu koji je bitno utjecao na civilizaciju pokazao da razumije kako je progonjena osoba stradala nevinna. Tako smo s ovim ustrojem čvrsto na biblijskom tlu.

Girard je pod gornjom koprenom tolikih pripovijesti otkrio dublji i važniji ustroj – otkrio je strukturu obrednoga žrtvenoga teksta. Pokušamo li pomoću takvoga ustroja pročitati *Ognjište* i antagonista Blažića, a osobito njegov kraj, držim da ćemo dobiti zanimljive ostvaraje.

a) Selo Sveti Rok jest zajednica u krizi jer ju stalno prati visok mortalitet, i posebno mortalitet djece: od desetoro djece „jedva nekoliko obuje ljudsku obuću“ (2,191). Smrt kao osnovna nevolja obuhvaća i odrasle, pa umiru sinovi i kćeri antagonista i protagonista, Mićan i Baruša te Ducina, Matija i Pepica. Niz teških nesreća čine i toliki drugi na Lukanovoj strani: supruga Anica, mali unuk Lukica i prije toga brat Zekan. Bolesti stoke prate ove smrti, pa Lukan stradava i od te pošasti.

b) Bolesti imaju uzrok i u činjenici da ljudi žive blizu životinja – to bi bio racionalan odgovor koji u samom romanu iznosi i svećenik (66) te time tekst drži na razini realističnoga prosedea. No, roman nudi i drugačiji odgovor, a obredni žanr priziva u tekst upravo Blažić. Svojim obredom on jasno ukida razliku između prihvaćenoga kršćanskoga obreda i vještichačenja. Kako bi namamio Lukana na samotno mjesto u pogodno vrijeme,

6 Girardovo čitanje Edipova mita držim pomnijim i važnijim od onoga Freudova, što ne znači da je psihoanalitička baština u cijelosti pogrešna, nego da je dobro poznavati i drugačije stavove.

govori da mu je pokojni Pipe na samrti odao tajne o čarolijama koje mogu pomoći da stoka prestane umirati (2, 340; 2, 342). Uskoro biva prikazan pravi obred koji obuhvaća i škropljenje posvećenom vodom i to „nedilju nanoć potlje prvi’ pivaca“ (2, 343). Naravno da je nedjelja dan Kristova uskrsnuća, pa je Blažićev obred protivan kršćanstvu i u tom smislu. Vrijeme je ustvari ponoć, što opet ističe obrednu narav, a mjesto je osamljeno. Blažić tvrdi da stoga što zna tu čaroliju njemu ne pogiba nitko, a kad bi ju on odao „Mam bi mi pokrepalo blago i pomrla čeljad“ (2, 341). U Blažićevu iskazu eliminiraju se razlike između životinja i ljudi, što je jedno od obilježja imenovanoga žanra, a iskaz neizravno tumači i tolike smrti djece i mladih ljudi u romanu. Blažić tvrdi Lukanu nešto još važnije o Pipinim čarolijama: „A prijašin tvoj tebi veli, da j’ Pipa zna’ i nametniti i skiniti“ (2, 340). Sada se moramo opet obratiti Girardu koji tumači žanr obrednoga teksta sa žrtvenim jarcem. Naime, odabrani žrtveni jarac u drugim tekstovima također „zna“ i liječiti i nametati zlo. Liječnik kraljice Elizabete I., koji je bio optužen za vještičarenje, imao je upravo takve moći: »Lopez, kao Edip, kao i sam Apolon, ujedno je gospodar života i gospodar smrti. On nadzire strašnu zarazu, bolest. U jednom času Lopez čudotvorno liječi, a u drugom, ne manje čudotvorno, širi bolest – jer je u njegovoj moći da ju izliječi ako mu se sviđi.« (Girard, 1986, 47). Za Anerinu je smrt odgovoran upravo Blažić, tako tekst kazuje, a i onoga je Lukanova psa on ubio. Blažić je namjeravao ubiti i vlastite sinove, što je već prikazano – dapače je u manifestnom smislu to i učinio s juncima. Namjerava ubiti i samoga Lukana. Ubojstvo osobe za kojom je žudio, naime lijepe Anere te ritualno ubojstvo neprijatelja koje je mrzio i konačno životinja svakako ukidaju razlike dopuštenoga i nedopuštenoga. Blažić ukida razlike i time što žudi za vlastitom nevjestom, što vuče prema incestu. Konačno, smrt prijeti svima – iako ne samo od Blažića, on je ključni ljudski faktor koji uništava život. Izravan povod konačnim događajima u romanu biva činjenica da Blažić nakon Anerina ubojstva nastavlja s napadima na udovca Lukana. Truje mu psa, čime smanjuje njegovu zaštitu. Nalazimo i činjenicu da je jedna od Lukanovih ovaca bolesna.

Valja znati da je određena vrsta obreda u optici odnosa između protagonista i antagonista već bila nazočna. U XXI. poglavlju dva su se muškarca potukla, a Lukan dva puta pri tome govori da tjera nečastivoga iz Blažića (2, 182).

c) Blažić ima znak otkako ga je Anera zarezala po licu njegovom vlastitom britvom, nožem, kada ju je prvi puta pokušao silovati. Time loše izgleda, pa su duševna i tjelesna obilježja podudarna, što biva obilježje

mita (usp. Girard, 1986, 34).⁷ Blažića obilježuje njegov osmijeh koji mu je svagda na licu i stalna poruga. Poput Edipa, i on je povezan sa stranom zemljom. Boravio je u Americi, pa je nakon toga postao gori, ali valja biti opreznim, jer je jasno iskazano da je u Blažiću pokvarenost upravo oduvijek. Dodajmo ovom stranomu utjecaju i činjenicu da se Blažić druži s ljudima iz Mazina i Ploče, a riječ je o selima s velikim udjelom pravoslavnoga, odnosno srpskoga stanovništva. Rečeno se vidi iz njihova jezika: „Odstupanja su česta kad, na primjer, pravoslavac Savica, koji je iz susjednoga sela, govori (hiper) ijekavski, a takva stilska obojenost tog izuzetna govora sasvim je naravna.“ (Grubišić, 1990, 126).

d) Ako je Blažić prizvao obrednu narav teksta, i time pokazao moguću pravac kojim roman može krenuti, konačni je čin rituala, naime smrt, Lukanovu djelo. Blažić priziva upravo obred egzorcizma koji mu je bio samo izgovor kako bi Lukana namamio na osamljeno mjesto i to u ponoć. Blažić je zamagljivao svoje namjere smiješnim čaranjima i naređivao Lukanu da uzme dlake s volovskoga i kravljega repa, da se posluži ovčjom vunom i sličnim tričarijama. Sve bi to trebalo donijeti u avan koji su rabili još Turci da bi mljeli kavu.⁸ Pred sâm kraj Lukan upućuje Blažiću, i jasno čitateljima, dalekosežne riječi koje, kako sam već govorio, povratno tumače cijeli niz elemenata u romanu: – „Nego znaš, Blažu: valja da j’ Svemoguću pripustije i ostavije, da ne valja ognjište, koje se ne blagoslovi ljuckom krvi.“ (2, 389).

Pristup romanu koji bi se ograničio na striktno strukturalistički postupak i koji bi tumačio samo ustroj i ulogu određenoga lika u njemu vjerojatno bi se suzdržao od daljnjih komentara i moguće procjene namjera te konačnih stavova određenih osoba. No, držim da i imanentna kritika, ona koja je ograničena samo na djelo, može naći dokaze da prije tumačeni ustroj žrtvenoga jarca ima u Blažićevu slučaju svoje posebno surječje i time nova značenja.

3.2.3. Misli o ukupnom stavu lika

Prethodno poglavlje podrazumijeva upit o tome koliko možemo vjerovati pripovjedaču romana Milkanu Kikinu: je li on namjerno demonizirao Blažića stoga što je sâm blizak protagonistu Lukanu i njegovim suprugama Anici, Aneri i konačno, vjerojatno Mandi? Uostalom, njegova je rodna kuća bila tik do kuće Martina Vida.

7 U mitskome čudovištu tjelesno i moralno bivaju neodvojivima. Dvije strane bivaju tako savršeno pomiješane da je svaki pokušaj razdvajanja neuspješan. »In the mythological monster the „physical“ and „moral“ are inseparable. The two are so perfectly combined that any attempt to separate them seems doomed to failure.« (Girard, 1986, 34).

8 Avan, zapravo pomno izduben usjek u kamenu u kojem se doista mogla mljeti kava, i danas se nalazi na gradini na Peršincu.

Držim da je Girardov ustroj potrebno imati na umu, no isto je tako nužno znati da ga Blažić, nesvjesno naravno, može rabiti kako bi sebe lažno prikazao bliskim Kristu – dok zapravo djeluje njegova protuslika. Sjetimo se da i Danteov vrag na dnu pakla ima tri glave, a u svakim ustima grize po jednoga grješnika, što je protuslika Trojstva. Zlo nastoji nalikovati dobru kako bi bolje ostvarivalo zločine, dapače je oponašanje, mimetički kompleks i u Girardovu sustavu misli presudan. Krist i Sotona po ovom teoretičaru rabe imitaciju, jer mimetika nije zlo sama po sebi. Krist sa svojom zapovijedi o ljubavi time vodi do Boga, on Boga Oca i oponaša u poslušnosti, a onda traži i od ljudi da vole kako je on volio. Suprotno tomu Sotona imitira, oponaša kako bi se nadmetao (usp. Girard, 2000, 196). Dovoljno je sjetiti se kako se nadmeće s Bogom Ocem pri Istočnom grijehu ili pri kušnji u pustinji kad pokazuje da dobro poznaje Bibliju. Sotonska mimetička žudnja prema Girardu povezana je s onim što se u evanđelju zove *skandalon*, sablazan, i vodi u nasilje i grijeh. Blažić također biva sposobnim tobože oponašati Krista, ali samo kako bi prikrio svoje zlo. On osobno svega ovoga naravno nije mogao biti svjesnim, a nije ni pripovjedač Milkan Kikin: francuski teoretičar Girard pisao je nakon Budaka. Možda je svega toga na svoj način svjesna središnja inteligencija, možda samo sadašnji čitatelj romana. U ovome se rugalačkom oponašanju međutim zasigurno nismo udaljili od biblijskoga područja i, što je podjednako važno, u samom romanu nalazimo tragove Blažićeva rugalačkoga oponašanja upravo spasitelja Krista, i to u času njegove spasiteljske žrtve. Naime, u XXI. poglavlju Blažić se vraća doma i hoda između dvojice sinova, pa kaže da se je sjetio našega Spasitelja kojega su Židi, kako on kaže, bili razapeli na Golgoti. „Ovako j’ i Un bije u društvu ka’ ja sada.“ (2, 170). Blažić time sebe stavlja na Kristovu razinu, a dvojicu vrijednih sinova proglašava razbojnicima. Joso shvaća što otac čini, pa mu odgovara: „Neka ti Bog oprost, što sebe mečeš š Njim, na pomoć nam bije, al kad si već reka’...oko Njega nisu bili ni njegovi učenici, a kamoli Njegova dica.“ (2,170).

Blažić se za to vrijeme smije, znači da se je rugao i svojim sinovima i Spasitelju. Joso međutim u istoj sceni misli kako je Spasitelj počeo život u jaslama, a Blažić ga u jaslama završava. Riječ je o tome da ne spava sa svojom suprugom Mandon, nego u štali u jaslama. Time također biva protuslika Kristova, kako je to vjerojatno i u Girardovu ustroju žrtvenoga jarca.

Ako je u prikazanoj sceni Blažić naglas rekao svoj stav o sebi, u romanu imamo i njegove misli o tome koga bi on zapravo htio oponašati. Ustvari je raspored sličan, jer antagonist ide u Velebit sa sinom Ivanom, a slijedi ih neopaženi Joso, koji će im se poslije i pridružiti. Blažić misli ovako:

„E, da je meni, što mi nije, ja bi' zna' što bi' i kako bi'! – uzdahne on duboko, iskreno, s najvećim uvjerenjem i teškom tugom: – Da mi je biti vrag samo 'edan red od Danice do Danice, ja bi' svit uredije, da se pripovida.“ (2, 51).

Blažić, koji je u tekstu često imenovan vragom i sâm upravo želi biti sotonoidna osoba. Sve rečeno ne znači da Girardov mehanizam ne moramo poznavati, ali pokazuje da se svaki tumač ipak mora opredijeliti između vjere u to da je Blažić stradao nevin i vjere u to da je zločinac koji je podnio pravednu kaznu. Blažićeva potpuna uklopljenost u ustroj teksta žrtvenoga jarca može biti njegova posljednja i najlukavija prijevarena, kojom postaje savršenim licemjerom. Antagonist tako tobože dobronamjerno oponaša Krista, a zapravo je zlo koje Kristov zakon ljubavi uništava. Na taj način postupaju svi licemjeri. Jedna je od vrijednosti romana činjenica da je na Blažićeva leđa natovarena toliko količina zla, a ipak je ostao u cijelosti životnim i uvjerljivim. Po mojem sudu, ova je osoba ujedno i najbolje prikazani antagonist hrvatske književnosti.

3.3. Anera

3.3.1. Anera i biblizmi

Vodeći je ženski lik Budakova romana izniman u svojoj sredini, pa već na početku djela o njoj razgovaraju supružnici Manda i Blažić kao o mogućoj nevjesti. Blažić to odbija stoga što ju i sâm želi, a Manda kazuje: „A unaka prava, vridna i lipa cura, da joj nema para u svoj Lici“ (10). Izdvaja se i inteligencijom, što je i izravno zabilježeno (53; 2, 71) Nadalje, nju s Mićanom povezuje neobična ljubav, koja kao da se je s njima rodila što se u romanu često naglašava (99, 360, 395; 2, 247).

Anera se razlikuje od okoline i po svojim stavovima, pa kao djevojčica ne dopušta da ju dječaci pipkaju i „komušaju“ kako se u govoru sela kaže, a njezin ljutit odgovor po kojem ona nije „općinska kruška“ (318) odaje smisao za humor, inteligenciju i temeljnu borbu za pravo na raspolaganje svojim tijelom. Razlog je naravno i Mićan, kako je to pokazano u idućem primjeru. U doba kad je već djevojka, sestre ju naime nagovaraju na brak koji bi joj donio lagodan život, pa govore kako je bitno da dečko bude priličan i da ima lip grunat, na što dobivaju odgovor da ona nije ni kokoš ni krava (315). Tako presudan ženski lik djela neizravno i opet uz humor karakterizira svoje savjetodavke.

Anera zna uzeti stvari u svoje ruke, pa ona izravno prosi Lukana, što je njega posve iznenadilo jer se nije nadao takvoj sreći – tako je barem pripovjedač prikazao događaj (2, 250). Navest ćemo i Anerin stav prema poslu: iako je riječ o običnoj seljanki, te su riječi primjenjive na sve osobe u svim

prostorima i vremenima kršćanskoga svijeta, a uz zamjenu nomenklature korisne su i izvan toga obzora:

„Išla je, da zaradi, ali kad je radila, nije radila za cvanciku. Radila je za vječnost kao poslanik Božji u vječnom, neprekidnom djelu stvaranja, obnavljanja, oplodivanja, rađanja. Ostali težaci većinom nijesu bili osobito oduševljeni, kad su bili s njom na istoj njivi, jer nije nikada mogla osjetiti u svojoj duši značenja njihovih riječi, kad bi joj šapnuli: „Štedi se, Anera. Nije ti ćaćino, ne budi bluna.““ (2, 99).⁹

Imenica „bluna“ pruža dobru protutežu i depatetizira iskaz. No, u biblijskom je obzoru posebno zanimljiva scena molitve u polju. Nakon što ju je Blažić odbio primiti u kuću kao nevjestu, što je nezapamćena sramota u plovaniji, siromašna Anera ide u Lukanovo polje kao najmenica. Naravno da svi gledaju kako će se držati, a ona po običaju pred jelom moli Očenaš. Scena je posve neizostavna u smislu prikaza lika i okoline, a uvjerljivost misli, riječi i djela svih obuhvaćenih osoba biva prvorazrednom.

Pripovjedač je prikazao kako drugi seljaci ipak odmjeravaju Anerinu snagu nakon sramote koja ju je snašla. Onda je iskazao koliko se duboko uživjela u molitvu uporabivši savršenu usporedbu: dok je ona molila, seljaci su u svojem srcu osjetili da Anera zna da se ispunjava Božja volja na nebu i na zemlji kao što zna da se ona zove Anera. Slijede zadivljene riječi onih pred kojima se je molila, a na kraju imamo i završni dodir majstora koji opet unosi depatetizaciju i pojačava dojam stvarnosti. Lukanova je nevjesta Baruška naima kazala da sada razumije kako je Anera mogla snositi nesreću. Pripovjedač spominje i mlado, nepismeno društvo koje sjedi oko palente, a okolo su im motike. Tada Lukan govori društvu, misleći na Barušku: – „Čujete li vi moga vilozova?!“

Anera se ovdje nalazi u položaju Balzacove Madame de Beauséant iz romana *Otac Goriot* kada ju je napustio njezin voljeni markiz Miguel d' Ajuda Pinto, a ona mora upravo tada održati bal u svojoj kući.

Na ovome mjestu moramo podsjetiti na još jedan žanrovski i biblijski uzor koji Anera ostvaruje. S njezina je gledišta *Ognjište* tragedija, i vjerojatno tragedija osvete, a u tom smislu Anera svakako zauzima mjesto lika molitelja. Riječ je najčešće o ženskim likovima kojima prijeti nasilje i smrt, one nadalje ne mogu govoriti o svojoj nesreći, a nisu protagonisti. Anera je stradala od Blažićeve ruke i nije smogla snage prije toga otvoreno reći svojim mogućim zaštitnicima što joj prijeti. Vodeći ženski lik *Ognjišta* biva tako u redu s betlehemske prvorodencima, sa Shakespeareovom Ofelijom iz *Hamleta* i Cordelijom iz *Kralja Leara* te s Goetheovom moliteljicom

9 Riječi su dio kiparskoga spomenika Aneri koji je napravio Slaven Miličević i koji je postavljen u Svetom Roku. Kip još nije srušen.

Margarete iz *Fausta*. U Budaka je naglašeno to što po količini prostora koji joj je dan u djelu, moliteljica biva blizu toga da bude proglašena glavnom junakinjom. Uz to je zbog opširnosti romana kao žanra, znatno pomnije karakterizirana i stoga je životnija od svojih srodnica. No, za ulogu junakinje i njoj nedostaje bitan element uništenja zla, a onda i nazočnost u cjelini romana, što ima pravi protagonist Lukan.

3.3.2. Anera i protubiblizmi

Tko zločin ne prijavljuje, taj u njem sudjeluje. Anera nije nikomu rekla da ju je Blažić pokušao silovati i to je njezin najteži prekršaj. Nedjelo ju je zapravo stajalo glave, a u smislu pouke ovaj čin možemo istaknuti kao primjer pogrješnosti, pa je stoga u metodičkom smislu vrlo uporabljiv.

Već je rana kritika otvorila upite o tome je li moguće Budakovo djelo nazvati katoličkim romanom. Ivo Lendić kaže da ne možemo nazvati djelo izrazito katoličkim romanom stoga što je ljudska bijeda u njemu iznesena na snažan i sugestivnan način, „ali i premalo diskretan“ (Lendić, 1938, 4–6). Ipak, ovaj autor nalazi u njemu više proživljenoga katolicizma i umjetničke religioznosti no u bilo kojem drugom romanu novije hrvatske književnosti, uz iznimku Cihlarovih *Vukova*.

Stanko Petrov ističe dvije pojedinosti iz Anerina života koje su u očitom suprotnosti s učenjem katoličke crkve. Ona živi s Mićanom prije nego što ih je plovnik oženio. Nadalje, nakon što se prvi suprug ne vraća iz rata i biva očitim da se ne će vratiti, ona predlaže brak Lukanu, a kad se zakonita ženidba po crkvenim propisima ne može ostvariti, jer nema dvaju svjedoka da je Mićan doista mrtav, oni žive nevjenčano. Istina, napovijedali su se u crkvi i zajednica u Svetom Roku vidi u njima muža i ženu, no u očima crkve to jednostavno nije tako. „Glavna odgovornost za jednu i za drugu anomaliju pada na Aneru“, drži kritičar (Petrov, 1998, 91–92).

Najveća je razlika Anerinih uvjerenja u odnosu na tradicionalan katolički moral rečenica koja mora iznenaditi i time u smislu očučavanja povećati vrijednost djela. Anera je naime izjavila da bi ona rodila Lukanu djecu i kraj živa Mićana (2, 280). Dubravko Jelčić dobro pokazuje kakve upite otvara izreka: „Je li to moralni prijestup ili neki viši, uljuđenom čovjeku nepojmljivi oblik moralnog osjećaja u nekom nedokučivom elementarnom izdanju?“ (Jelčić, 2004, 393). Krešimir Nemeć tumačeći roman govori da on afirmira nekanonizirani moral: u očuvanju ognjišta i potomstva dopušteni su i postupci koji odudaraju od vladajućih etičkih kodeksa (usp. Nemeć, 2000, 230). Vinko Nikolić misli da su iskaz s rađanjem djece Lukanu, te situacija u kojoj pljuje u obraz Blažiću (2, 164) sjene na Anerinu moralnom liku (Nikolić, 1990, 111–112).

U obzoru odnosa prema katolicizmu, svakako valja istaknuti i rečenicu koja s jedne strane može začuditi, a s druge ju je lako razumjeti kada znamo da ju kazuje žena koja voli, a obraća se u mislima ljudima koji bi ju morali zaštititi od strašna nasilja koje joj prijete od Blažića: „Spasite me, smilujte se duši mojoj, koja ne bi željela ni raja Božijega, kad i Mićan ne bi bije u njemu!“ (2, 215).

Teško je zamisliti kršćansku sveticu koja ovako govori, ali ženu od krvi i mesa, koja međutim ima svoj, jak i određen moralni kodeks, takvu je osobu moguće prepoznati u navedenom iskazu. Konačno, Anera govori da je spremna i na krivokletstvo; nakon što se je obranila od Blažićeva napada, kaže da ga ne će prijaviti, što je naravno pogrešno, ali onda kazuje da bi prisegla i na Raspelo, iako on nešto nije učinio, ako pokuša opet: „I da znaš, o ovome ću štititi radi moga Miće, radi ognjišta i Boga, al ako mi plane ovo slame nad glavom, vrcom ću džandarim i prise' ću prid Raspetim, da si je ti zapalije.“ (2, 70). Ni ovo svetica ne bi izrekla.

3.3.3. Misli o ukupnom stavu lika

U svjetlu poznatih zamisli o zabludi namjere, po kojima autor nije konačni arbitar svojega djela, Budakovi stavovi i ne moraju biti presudni. Držim da je ipak vrijedno navesti pogođene umjetnikove misli koje o ovome problemu govori u pismu možda i najboljem ranom čitatelju romana, svećeniku i franjevcu Stanku Petrovu: „Moram Vam ipak jedno naglasiti: konkubinat je onakove (i one moje!) Anere bio časniji i pred Svemogućim zakonitiji od mnogoga i mnogoga zakonitoga braka! Ne trebam razglabati jer me i tako razumijete, no Vi svakako imate pravo, kada na taj njezin grijeh upirete prstom. Međutim, ona je bila onakova!“ (Jonjić i Matković, 2012, 300).

Držim da se Budakove misli o Anerinu braku mogu mirne duše protegnuti na sud o njezinu ukupnom životu. Usprkos tomu što nije vlastima prijavila Blažića koji ju je pokušao silovati, što je njezin najteži etički prijestup, unatoč drugim zamjerkama koje se tiču više njezinih riječi nego djela, držim da je Anera sposobna u cjelini biti moralnim uzorom. Tamo gdje i nije, moramo biti svjesni razlike između književnoga lika i književne osobe. Anera bi rodila sinove Lukanu iz milosrđa, ona ne prijavljuje Blažića iz respekta prema njegovu ognjištu koje bi se time okaljalo. Rečeno može biti nedostatak osobe, no i jedno i drugo pokazuje njezinu dosljednost kao književnoga lika. Sjetimo se, uz to, da ni svetci nisu uvijek i u svemu savršeni, nego su to osobe koje ukupnim životom svjedoče o tome da je poštena služba Bogu moguća ako slijedimo ideale svetosti. Osobno u Aneri vidim najbolje prikazani ženski lik hrvatske književnosti.

4. Učenici i učitelji: tekst i tehnika

Najbolji hrvatski roman mora naći mjesto u hrvatskoj srednjoj školi, ma kako nazivali dokument koji propisuje tekstove. Ovakvi sati mogu biti i prigoda za osudu pogrješnih političkih postupaka autora, ali i za pohvalu onoga što je u životu dobro učinio, mislim, uz ostalo, na pisma kojima se je zalagao za progonjene (Jonjić i Matković, 2012, 442, 445).

Glede same interpretacije romana u nastavi, valja uporabiti fragmentarnu koncepciju, koja bi obuhvatila ovih petnaest poglavlja: I., II., V., VI., VIII., XII., XVII., XVIII., XIX., XXIII., XXIV., XXV., XXVI., XXVII. i XXVIII. Ovomu bi bilo moguće dodati prvorazrednu meditaciju o vremenu s početka XIII. poglavlja, koja počinje: „Vrijeme je čudan šaljivdžija“ (345). Prostor mi ne dopušta elaboraciju i prikaz događaja po poglavljima – ona koja nisu ovdje navedena, nastavnik bi mogao ukratko ispričovijedati i još bolje pružiti pisane sažetke. Učenici bi mogli također po poglavljima naizmjenice u štafetnome obliku iznijeti glavne događaje, pa se može u tom smislu organizirati i natjecanje među pripovjedačkim skupinama. Glede detaljnije interpretacije neizostavnima držim sljedeće scene: Blažić biva zaluden Anerom i njezinim grudima; ljubav između Lukana i Anice; Zekan dijeli staro ognjište; prikaz ljubavi između Anere i Mićana; Anerina molitva; Blažić i Joso idu sjeći drvo u Velebit; Matijina smrt; Aničina smrt; Anera razgovara sa sestrama o udaji; pokušaj silovanja; Joso i Ivan idu s ocem u Velebit, Joso upozorava oca na zlo koje čini; Blažić vara Anicu i Lukana tobožnjim Mićanovim povratkom; Lukan ubija Blažića. Kazat ću usput da je Blažićeva prijevara s Mićanovim lažnim povratkom izvrsna ilustracija suvremenijih medijskih opsjena.

Učenici moraju čitati sa zadatkom, tako da ispisuju ključne događaje povezane s trima likovima. Tematski i značenjski vodiči mogu biti i elaboracije iz ovoga članka. Želimo li naglasiti ulogu biblizama, ispitat ćemo narav njihove nazočnosti u riječima i postupcima likova. Učenici će na satu lektire izlagati o onome što su našli i komentirati u smislu prosuđivanja postupaka likova. Potrebno je komentirati i osuditi naivnu Aneru kada ne prijavljuje da ju je Blažić pokušao silovati te naivnoga Lukana koji vjeruje Blažiću da se je Mićan konačno vratio; također valja osuditi Lukana koji se, protivno svim svojim običajima, napija u krčmi. Moguće je zadužiti učenike i da napišu kratke eseje sa stavovima likova u prvom licu, a na satu će isto tako u prvom licu izlagati. Korisno je zadužiti skupinu učenika, odnosno učenica, da naprave rodoslovno stablo s likovima i obiteljima iz Svetoga Roka. U idealnom bi smislu ovo moglo biti dopunjeno i drugim autorovim romanima, prije svega mislim na *Musinku*.

Roman je izrazito podoban za terensku nastavu, no u tom je smislu i zahtjevan. Valja imati vodiča po Svetom Roku koji zna povezati toponime i druge motive iz romana sa stvarnim lokalitetima. Nerijetko valja biti oprezan: groblje Mrkobraduša nije isto što i lokalitet Groblje gdje je bila Anerina i Mićina kolibica; mjesto zvano Kruške nekada je bila njiva, a to nije isto što i stablo kruške kraj kojega Lukan skreće s glavnoga puta i polazi na Gradinu na Peršincu. Cijeli put kojim Lukan ide na mjesto obračuna bilo bi s učenicima zanimljivo proučiti. Kraj svakoga lokaliteta bilo bi korisno pročitati dio iz romana koji se odnosi na određeno mjesto. S druge strane, crkva u kojoj i kraj koje se zbivaju neki događaji i spomenik Aneri lako su nalaziva mjesta. Ako Irci mogu toliko slaviti 16. lipnja kao Bloomsday, i time odavati počast *Ulisku* i Joyceu, ne znam zašto mi Hrvati ne bismo mogli slaviti svoje umjetnike i svoje umjetnine.

Tijekom seminarskih vježbi studenti četvrte godine zagrebačke kroatistike raspravljali su s tezom: Anera je bolja od Blažića i kao lik i kao čovjek. Ovakve je rasprave moguće organizirati i u srednjoj školi. Držim također da je nužno na početku sata lektire provoditi kratke provjere sa zadacima koji bi tražili jednostavne dopune – ove provjere ne bi smjele oduzeti više od deset minuta.

Zaključak

Roman pokazuje bitnost svojega odnosa prema biblizmima već različitim krajevima rukopisne i konačne verzije. Tri ključna lika Budakova djela određena su također stavom prema biblizmima, prije svega prema moralu temeljenom na Bibliji. Držimo li se striktno interpretacije Svetoga pisma koja je ostvarena u katoličkim propisima, naći ćemo zamjerke i protagonistu Lukanu i vodećoj ženskoj osobi Aneri – ali je njihov osnovni stav u cjelini određen poštivanjem čovjeka i dubokom odanošću Bogu, iako katkada Bogu kako ga oni shvaćaju. Antagonist Blažić u cijelosti je određen zlom, a činjenica da je roman moguće čitati kao ostvaraj Girardova žanra žrtvenoga jarca ne znači da je Blažić zapravo kristoidan lik. Rečeno bi, po mojem stavu, bila posljednja prijevara lukavoga ubojice i rugača. No, sama činjenica da roman ima i ovu dimenziju obogaćuje njegovu značenjsku i žanrovsku paletu i otvara nove mogućnosti tumačenja.

Izvori

- Budak, Mile (1939). *Rascvjetana trešnja*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Budak, Mile (1990). *Ognjište*, 1 i 2. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Budak, Mile (1996). *Opanci dida Vidurine*. Zagreb: Hena Com.

Literatura

- Bonifačić, Anton (1939). „Ognjište“ Mile Budaka. *Hrvatska revija*, 12.
- Girard, René (1986). *The Scapegoat*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Girard, René (2000). *The Girard Reader*. A Crossroad Herder Book. New York.
- Grubišić, Vinko (1990). Uz jezik „Ognjišta“ Mile Budaka. U: Vinko Nikolić (ur.), *Mile Budak pjesnik i mučenik Hrvatske* (str. 124–132). Barcelona–München: Knjižnica Hrvatske revije.
- Jelčić, Dubravko (2004). *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb: Naklada Pavičić.
- Jonjić, Tomislav i Matković, Stjepan (2012). *Iz korespondencije dr. Mile Budaka*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Lendić, Ivo (1938). „Ognjište“ Mile Budaka, Da li se Ognjište može nazvati katoličkim romanom? *Hrvatska straža*, 10/1938., str. 235.
- Lodge, David (1992). *The Art of Fiction*. London: Penguin Books.
- Milanija, Cvjetko (2000). Budak u obzoru hrvatske seoske proze „Ognjište“ za 43 dana. U: Zvonko Marić (ur.). *Zbornik radova o književniku Mili Budaku*. (str.194–195). Split: Brattia.
- Nemec, Krešimir (1976). Problemi teorije novele. U: Zvonimir Sabljak (ur.), *Teorija priče* (str. 298–314). Zagreb: HAZU.
- Nemec, Krešimir (2000). Novi oblici realizma. U: Zvonko Marić: *Zbornik radova o književniku Mili Budaku* (str. 230–236). Split: Brattia.
- Nikolić, Vinko (1990). „Ognjište“: roman Mile Budaka. U: Vinko Nikolić (ur.), *Mile Budak pjesnik i mučenik Hrvatske* (str. 111–112). Barcelona–München: Knjižnica Hrvatske revije.
- Parker, Robert Dale (2015). *How to Interpret Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Petrov, Stanko (1998). Naša patnička nerazorena ognjišta. U: Zvonko

Marić (ur.): *Zbornik radova o književniku Mili Budaku* (str. 91–92). Split: Brattia. (Prvi puta objavljeno u *Novoj reviji*, 17/1938., 5, str. 388–401).

Trobentar, Ivan (1939). Mile Budak: »Ognjište«. *Vrhbosna*, br. 9, 53/1939.
Žanko, Dušan (1938). Mile Budak: Ognjište. *Hrvatska smotra*, 6/1938.

Interpretation and methodological approach of various regions and key figures in Budak's Ognjište from the point of view of the use of biblicisms

Summary

The article's hypothesis claims the key role of biblical motifs in assessment of attitudes of the implied author, leading characters and genres in the novel. Aftermaths of the different novel's ending by way of comparison of the manuscript and final version are displayed; and biblical symbols as applied to the three leading heroes and plot development also. The possibilities of René Girard's scapegoat mechanism is investigated in the scope of the leading villain Blažić. Replacement of the Catholic moral by the more common people's standards is the trace connecting two leading positive characters in the novel. The article displays attitudes of the early critics regarding Catholic or non-Catholic traces of the work (Ivo Lendić, Stanko Petrov); the text also comments more recent assessments of the work's ethical claims, especially in respect to the widowed Anera (Vinko Nikolić, Dubravko Jelčić, Krešimir Nemeć). Methodological, or class-room approach suggests fragmentary reading as well as reading with premeditated tasks; students' debate and court to the main characters and essays on them are suggested. Field work in the village of Sveti Rok / Saint Rocco / is also stressed as an important method.

Keywords: *The Hearth*, biblical and counter-biblical symbols, characters, methodological approach.